

KOUŘENÍ ZAKÁZÁNO

Tereza Kopecká

Ztracená generace lékařů

Studenti a absolventi medicíny
na Univerzitě Karlově
v první polovině 20. století

Ztracená generace lékařů

Studenti a absolventi medicíny
na Univerzitě Karlově
v první polovině 20. století

Tereza Kopecká

Recenzenti:

doc. PhDr. Eva Křížová, Ph.D.

PhDr. Hana Mášová, Ph.D.

**Národní
plán
obnovy**

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže
a tělovýchovy Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace
pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Foto na obálce – zdroj: Fotoarchiv Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků
1. LF UK.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2022

Redakce Lenka Ščerbaničová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První vydání

ISBN 978-80-246-5291-7

ISBN 978-80-246-5323-5 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

I. Prolog	9
II. Úvod	10
Koncept identity	17
Národní identita	19
Genderová identita	19
Generační identita	21
Politická identita	25
Třídní identita	27
Profesní ukotvení lékařů	33
III. Základní údaje o kohortě	37
Co předcházelo vzniku kohorty	37
Kohorta	39
Struktura kohorty	39
Náboženská identita kohorty	42
Sociální struktura kohorty	42
Regionální původ Čechoslováků	43
Srovnání na úrovni fakultní a univerzitní	43
Proměny počtů studentů	46
IV. Studium	47
Studijní řády	47
Náročnost studia medicíny	50
Studentský život	56
Medici z Hradčan	59
Literatura ke studiu	66
Pedagogické metody	70
Dějiny každodennosti	72
Profesoři a asistenti	75

Spolková činnost a politická aktivita	86
Volný čas studentů	89
V. Neúspěšní studenti	92
Nedobrovolný konec studia	94
Dobrovolný konec studia	96
VI. Absolutorium	97
Charakteristika kohorty v době po ukončení studia	98
Rychlost skládání rigoróz	100
Volba profesního startu	100
VII. Kariéra lékaře v různých časových obdobích	108
Lékař meziválečný	108
Meziválečná kolegalita	114
Lékař za protektorátu	117
Lékař poválečný	123
Po válce	124
Hmotné problémy	126
Rok 1945 jako nejdůležitější zlom v životě generace	127
Infekce, které odmítly zmizet na povel	130
Úbytek lékařů během války	131
1948–1953	135
1953–1967	136
1967–1969	141
1969–1989	142
VIII. Specifika poválečné doby	143
Kádrová politika – kupředu levá!	143
Nový/sovětský/socialistický lékař – konstrukt visící na nitkách KSČ	145
Odborové organizace a volný čas	147
IX. Gender: per ardua ad astra	151
Vysokoškolské vzdělání? novinka ze západu	151
Lékařka? Snad ženská nebo dětská!	156
Ženy a jejich povrchní zájmy	161
Gender a obory medicíny	164
Volba oboru – kvantitativní náhled	167
Životní perspektiva žen	169
Nová žena – nová lékařka	170
X. Etnicita	174
Po holocaustu	178

XI. Nemoc a smrt v životě mediků a lékařů	181
XII. Medici, lékaři a zločín	185
Henryk Finkelblech: úspěšný medik bez maturity	186
Marie Štálíková: skříň se sbírkou známek	186
Jan Klepetář – Jan Karsten: věřím ve spravedlnost	187
XIII. Migrace	189
XIV. Profesionální kariéry – kolektivní biogramy	193
Praktický lékař	193
Soukromý praktický lékař	194
Pokladenský lékař	197
Specialista	198
Soukromý specialista	199
Nemocniční lékař	200
Majitel sanatoria	202
Úřední lékař	203
Vojenský lékař	205
Špičkový specialista – akademický pracovník	207
Zastavení první: alfa-vědec Jiří Syllaba	210
Zastavení druhé: Václav Šebek, zklamáný dřič	214
Zastavení třetí: Vladimír Mikoláš, venkovský profesor	216
Zastavení čtvrté: Vladimír Piša, primář z hor	218
XV. Individuální biografie členů kohorty, kteří zajímavým způsobem reprezentují svou sociální, etnickou nebo profesní skupinu	221
Julie Špinarová: popravená rebelka	221
Josef Rozsévač: sluneční diktátor na šibenici	223
Soudruh Josef Janda: napravený prostopášník	226
Konstantin Biebl: padající Harlekýn	230
Závěr	236
Prameny a literatura	239
Summary	250
Ediční poznámka	252
Příloha	253

I. Prolog

*Bože, ty ženy, a medik váhá.
Bože, ty ženy krásné jsou,
i když je člověk rozřezává,
aby jim konečně viděl do prsou.*

*Od nože k noži letí zpráva,
že je tu jedna zemřelá,
která všem doktorům najevo dává,
že žádné srdce neměla.*

*Asistent žádá silentium.
– Žena, a bez srdce?
(Medici přestali dýchat.)
Musíme svolat lékařské konzilium.
Nikdy tu nebyl takový případ.*

*Sešli se slavní profesoři.
V kruhu lékařů pokyvuje viržinkou
známá šedivá hlava.*

*Viržinka hoří, viržinka hoří
a popel opadává –*

Konstantin Biebl: Verše z pitevny (1923)¹

1 Arnošt Ráž – Konstantin Biebl, *Cesta k lidem*. Přerov 1923.

II. Úvod

Na přelomu 19. a 20. století přišla na svět generace lékařů, jejíž život se měl odehrávat v diametrálně odlišných podmínkách než životy generací předcházejících. Výchova, formální vzdělání ani jakákoli předaná zkušenost nemohly její členy připravit na překážky, které je čekaly. Jejich životní a profesní zkušenost byla jedinečná.

Každá generace má svůj autentický příběh. Každou formovaly jiné prožitky, její život se odehrával na odlišném politickém pozadí a společnost na ni kladla jiná očekávání. Tito lékaři prožili „velkou“ dobu plnou silných momentů; byli u mnoha fascinujících objevů své profese, kulturních milníků, hrdinských činů – a sami byli také jejich původci. Ale život prožitý v Rakousku-Uhersku, v hladové a krvavé první světové válce, v silně polarizované meziválečné společnosti, nacistické diktatuře a éře komunismu se všemi proměnami nelze charakterizovat žádným přívlastkem.

K sepsání této práce mě vedla otázka, kdo tuto generaci československých lékařů tvořil, jak probíhalo její studium a profesní kariéry, jaký byl její soukromý život a jak ji reflektovala společnost. Jako nástroj k jejímu zodpovězení jsem zvolila kohortu 564 studentů medicíny, kteří nastoupili do prvního ročníku studia lékařství na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy na podzim roku 1920. Jejich prosopografii pak zevšeobecňuji na úroveň generace.

Základní hypotézy formuluji takto:

1. Studentů byl relativně velký počet, protože po skončení první světové války existoval několikaletý vzdělávací dluh a po návratu studentů z bojišť (z ruské fronty trval i několik let) byl o studium enormní zájem. Masovému nástupu na univerzitu napomohla i platforma válečné maturity.

2. Mezi studenty byl velký podíl žen, vyplývající mimo jiné i z nebývalé příležitosti zápisu ke studiu na gymnázia uprázdněná v předchozích letech a z přirozené snahy pokračovat ve studiu. Nedosahoval ovšem tak vysokého procenta jako během světové války, vzhledem k velkému počtu mužů.
3. Mezi studenty byl velký podíl cizinců z méně konsolidovaných zemí, kteří zde strávili celé studium a poté se vrátili do vlasti vykonávat svá povolání a pomáhat s její obnovou. Zvláštním případem je oblast formujícího se Sovětského svazu, odkud bylo lze očekávat příliv uprchlíků, jejichž návrat do vlasti ovšem pravděpodobný nebyl. Příliv studentů z východu byl podpořen i antisemitismem (v některých zemích se na židy vztahoval numerus clausus).²
4. Počet židů v kohortě byl malý vzhledem k existenci Lékařské fakulty Německé univerzity, kam židé směřovali více. Na LF NU dlouhodobě existovala silná židovská komunita, což byl obecně známý fakt. Navíc Německá univerzita nabízela studentům materiálně lepší podmínky.
5. Mezi neúspěšnými studenty výrazně převažovaly ženy vzhledem k obtížným podmínkám ke studiu, očekávání společnosti a fyzické náročnosti studia medicíny. Tato hypotéza vedla ke zpracování subkohorty neúspěšných studentů. Vzhledem k pravděpodobnosti vyššího zastoupení žen, cizinců nebo jiných marginalizovaných skupin bylo lze očekávat, že takto povede bádání směrem ke skupinám vymazaným ze sociální historie, analogicky jako je pojednávají Colesová, Nettingová a O'Connorová.³
6. Nejčastější příčinou zanechání studia byl neúspěch při těžkých zkouškách.
7. Medici a lékaři byli typicky apolitičtí, politicky profilované osobnosti byly orientovány spíše levicově.
8. Oborová specializace lékařů – mužů a žen – se lišila, a to se silnějším zastoupením mužů v chirurgických oborech.

Hlavním přístupem ve výzkumu kohorty je prosopografie, zvaná také historie průměrných, kolektivní historie nebo kolektivní biografie. Tato výzkumná metoda stojí rozkročena nad historií a sociologií. V historiografii mimo jiné představuje jeden ze způsobů, jak dějiny nazírat

2 Jan Havránek – Zdeněk Pousta, *Dějiny Univerzity Karlovy IV. (1918–1990)*. Praha 1998, s. 27, 34, 101–102.

3 D. Crystal Coles – Florence Netting – Mary O'Connor, Using Prosopography to Raise the Voices of Those Erased in Social Work History, *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 2018, Vol. 33(1), 85–97.

zdola, a přitom nezabřednout do překonaných postupů tradiční individuální biografie, jejíž závěry se na úroveň větších společenských celků převést nedají.

Navzdory zcela běžnému přesvědčení historiků, že prosopografie je otázkou několika posledních desetiletí,⁴ a možnému zdání, že ji ani nebylo možné dříve realizovat vzhledem k absenci nástrojů analýzy velkých dat, je to metoda podivuhodně stará. Barnes dokazuje využití termínu prosopografie od 16. století; jeho původním významem byl popis osobních vlastností. Prvním případem, kdy se význam začíná blížit dnešnímu, je dílo Eliase Reusnera *Genealogiae regum electorum ducum, principum, atque comitum, qui origines suas a bellicosissimo Saxonum rege, Wedekindo deducunt*, jehož dvě odlišná vydání (Leipzig 1610, Jena 1617) ukazují na ekvivalentní význam mezi prosopografií a sérií individuálních portrétů.⁵ První studie využívající prosopografii jako metodu historiografické práce se strukturovanými údaji velké skupiny osob se objevily na přelomu 19. a 20. století. Byla to první vydání *Prosopographia Imperii Romani* (1898) a Pauly-Wissowa *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, která byla vydávána od roku 1894.⁶

Existují dvě školy prosopografie – dva různé metodické přístupy, o kterých se ve zdrojích hovoří: první z nich se zaměřuje na elitní skupiny osob, méně početné a s bohatšími daty. Druhá studuje „obyčejné“ nebo „řadové“ občany, obvykle početně silnější, ale s hůře dostupnými nebo vysloveně fragmentárními daty.⁷ Dion Smythe se nicméně domnívá, že toto dělení je otázkou minulosti. Podle jeho koncepce se „elitní“ a „masová“ prosopografie propojuje za vzniku prosopografie moderní komputerované vědy, která nezkoumá pouze izolované údaje, jako je úřad, hodnost, ocenění nebo majetek v individuálním vlastnictví, ale také mezilidské vztahy.⁸

4 Timothy D. Barnes, *Prosopography Modern and Ancient*, in: *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*. Unit for Prosopographical Research (Linacre College), 2007, s. 71–82. Dostupné z: <https://doi.org/1854/8212>.

5 Tamtéž.

6 Koenraad Verboven – Myriam Carlier – Jan Dumolyn, *A Short Manual to the Art of Prosopography*, in: *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*. Unit for Prosopographical Research (Linacre College), 2007, s. 35–70. Dostupné z: <https://doi.org/1854/8212>.

7 Tamtéž.

8 Toto pojetí prosopografie je celkem nové a prozatím není jisté, zda je v souladu s míněním většího okruhu badatelů. Nicméně této studii, která splňuje kritéria obou původních typů prosopografie a nepotvrzuje tak nutnost dělení na elitní a masovou prosopografii, poskytuje cennou metodickou oporu (lékaři byli elitní skupina s určitými prvky mocenských vztahů, ale zde jsou studováni v období volné sociální mobility, kdy do profese mohl vstoupit prakticky kdokoli). Dion se dokonce domnívá, že teprve po fúzi těchto dvou typů prosopografie vzniká

Prosopografii užívají historiografové různých období, přičemž medievalisté a specialisté na starověk dávají přednost spíše termínu prosopografie, zatímco badatelé moderní historie častěji využívají termín kolektivní biografie,⁹ jakkoli může být ošidný. Biografie se zaměřuje na výjimečné osobnosti a snaží se přispět k jejich porozumění (anebo jejich prostřednictvím nazírat další jevy), ale prosopografie se zaměřuje na to, co je průměrné nebo typické. Klasicky vystavěná prosopografie si výjimečných (extrémních) členů kohort všímá pouze tehdy, když má jejich zkoumání výpovědní hodnotu pro průměr.¹⁰ Objektem zájmu jsou pro tuto metodu strukturovaná biografická data, nikoli biografie jednotlivých členů kohort, proto někteří odborníci¹¹ považují termín „kolektivní biografie“ za nešťastný a podstatu věci nevystihující. Zdrojem strukturovaných biografických dat je především studium sériových pramenů.

Nemůže se ovšem vždy jednat o kvantitativní data,¹² u nichž nás teprve struktura napříč kohortou informuje o historické skutečnosti.

V této kohortě bylo nutné ve větší míře využít určitou stratifikaci místo prostého průměrování a nebylo možné vynechat ani extrémní zástupce. Střední hodnoty totiž dokážou dobře postihnout spíše homogenní skupiny osob, jejichž společenské role se ve sledovaném období výrazně nemění. Tato kohorta (potažmo generace) byla velmi heterogenní a období plné radikálních změn, jimiž procházely různé skupiny zcela odlišně, včetně určitých změn identity a podskupinové příslušnosti. Rozhodla jsem se tedy doplnit klasický prosopografický „průměrovací“ přístup o studium modelových zástupců (ve smyslu ideálních typů, jak

metoda, která je v souladu s ideály školy Annales. Viz Dion Smythe, Prosopography. In: *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Edited by Robin Cormack, John F. Haldon, and Elizabeth Jeffreys, 2008.

- 9 Katharine Keats-Rohan, Biography, Identity and Names: Understanding the Pursuit of the Individual in Prosopography, in: *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*. Unit for Prosopographical Research (Linacre College), 2007, s. 139–182. Dostupné z: <https://doi.org/1854/8212>.
- 10 Koenraad Verboven – Myriam Carlier – Jan Dumolyn, A Short Manual to the Art of Prosopography, in: *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*. Unit for Prosopographical Research (Linacre College), 2007, s. 35–70. Dostupné z: <https://doi.org/1854/8212>.
- 11 S využitím tohoto termínu nesouhlasí Katharine Keats-Rohan, viz Katharine Keats-Rohan, Biography, Identity and Names: Understanding the Pursuit of the Individual in Prosopography, in: *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*. Unit for Prosopographical Research (Linacre College), 2007, s. 139–182. Dostupné z: <https://doi.org/1854/8212>.
- 12 Definice a argumentace tohoto termínu viz Gidon Cohen – Andrew Flinn – Kevin Morgan, Towards a Mixed Method Social History: Combining Quantitative and Qualitative Methods in the Study of Collective Biography, in: *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*. Unit for Prosopographical Research (Linacre College), 2007, s. 211–230.

je ve vztahu k prosopografii popsal Lawrence Stone)¹³ a někdy také na základě osobností z kohorty i mimo kohortu ukazovat možné průchody daným historickým obdobím v závislosti na různých aspektech.¹⁴ Jiří Stočes by se možná ohradil vůči některým postupům, jako je analogie nebo typologizace.¹⁵ Páteří této práce je ovšem pečlivě zpracovaná data-báze a zmíněné části pouze přispívají k její úplnosti, vědomy si omezení svých závěrů.

Vyjasnit situaci pomohlo i několik pomocných kohort, které umožni-ly zakotvit údaje o hlavní kohortě do širšího kontextu.

Při vytváření kolektivních biogramů jsem využila, podle Myškovy definice, *analyticko-komparativní přístup, spočívající ve vytvoření vzorku (jehož velikost se řídí zákonitostmi počtu pravděpodobnosti) reprezentujícího určitou společenskou skupinu a odvození podstatných kvalitativních znaků s nejvyšší frekvencí, jež lze pokládat za specifické signum celku. Přitom počet znaků zjišťovaných u jedinců vzorku je omezen, aby jejich zjišťování bylo heuristicky zoládnutelné. Musejí to však být znaky podstatné, umožňující diferencovat od jiných sociálních skupin, ale zároveň uvnitř skupiny mají přispět k poznání vnitřní stratifikace sociální skupiny.*¹⁶

Sociální skladbu studentů jsem hodnotila podle revidovaného Goldthorpeva schématu,¹⁷ které člení společnost do sedmi tříd. Na základě matrikových údajů nebylo možné rozlišit pátou, šestou a sedmou třídu,¹⁸ proto jsem je shrnula do jedné kategorie „G5+“. Výsledné schéma tedy vypadá takto:

- G1: vysokoškoláci, specialisté, velcí obchodníci, vysocí úředníci
- G2: úředníci, zaměstnanci služeb, kvalifikovaní technici
- G3: prodej a služby
- G4: řemeslníci a samostatní zemědělci
- G5+: profese méně odborné, dělnické, manuální

13 Lawrence Stone, *Prosopography, Daedalus*, vol. 100, no. 1, The MIT Press 1971, s. 46–79. Dostupné z: <http://www.jstor.org/>.

14 V tom jsem se metodicky více přiblížila elitní prosopografii, a to z hlediska studia pozice, reputace i rozhodnutí. Viz Jacob Lunding – Christoph Ellersgaard – Anton Larsen, *The Craft of Elite Prosopography, Researching Elites and Power*, Methodos Series 16, 2020.

15 Jana Borovičková – Jiří Stočes, *Nové metody – prosopografie*, in: *Studie a články k dějinám vědy a vědeckých institucí*, Praha: Archiv AV ČR 2002 [vyd. 2003] s. 47–61.

16 Milan Myška, *Problémy a metody hospodářských dějin, část I.*, Ostrava 1995, s. 121.

17 Roxanne Connelly – Vernon Gayle – Paul S. Lambert, *A Review of occupation-based social classifications for social survey research. Methodological Innovations* 2016, 9: 1–14, s. 6.

18 To je také nejčastěji kritizovaným nedostatkem tohoto schématu, viz Geoffrey Evans, *Testing the Validity of the Goldthorpe Class Schema, European Sociological Review*, vol. 8, no. 3, Oxford University Press 1992, s. 211–32. Dostupné z: <http://www.jstor.org/>.

Goldthorpovo schéma hodnotí nejen materiální zázemí studentů, ale i jejich sociální kapitál, vzhledem ke strohé informaci ve zdrojových dokumentech je však zařazení studentů pouze orientační.¹⁹

Poslední absolvent kohorty ukončil studium v roce 1935. V tomto roce tedy spontánně vznikají dvě subkohorty – úspěšní a neúspěšní studenti.²⁰ Na rozdíl od tradičněji pojatých prací, které by se zabývaly pouze úspěšnými studenty a jejich profesními záležitostmi, jsem se do značné míry věnovala i neúspěšným studentům. Neúspěch je s vysokoškolským studiem spojen stejně pevně jako úspěch, a studium jeho příčin přináší jedinečnou informaci – o charakteru studia, jeho náročnosti studijní i ekonomické, o každodennosti a sociální problematice studentstva a v neposlední řadě také o otázkách genderových. Všechny tyto aspekty mohou být generačně specifické, a tehdy jsou pro tento typ práce zvláště zajímavé. Navíc nabízí pohled „ještě více zdola“.

Nejde přitom o striktní dichotomii, o nůžky rozevírající se mezi absolventy-lékaři a jejich neúspěšnými kolegy, kteří končili za okénky cestovních kanceláří, v administrativních profesích anebo za plotnou. Navzdory neúspěchu mohli někdejší medicí dlouhodobě nebo i trvale užívat benefity plynoucí z identity příslušníka lékařské profese. Zvláště v meziválečném období hrály sociální postavení a sociální kapitál daleko významnější roli než reálné dokončení studia; nejde o to, že by bylo možné vykonávat lékařskou profesi před dokončením nebo po zanechání studia, ale výhody spojené s identitou medika se nemusely po opuštění univerzity ztratit. Naopak mohly sloužit stejně dobře jako úspěšným absolventům.

Adorace úspěchu by mohla odvádět pozornost od důležitých jevů, jako je problematika koedukace v nerovnoprávné společnosti, otázky manželství a mateřství, a také od neobvyklých osob, jež nevyznačoval vždy úspěch. Neúspěch při studiu není důvodem k opovržení, alespoň ne primární. Může ovšem velmi výstižně dokreslit vyhraněnost osobností anebo doplnit spektrum běžně vnímaných projevů a vlastností. Zvláště

19 V některých bodech nejsou mé údaje srovnatelné s údaji publikovanými v Dějinách Univerzity Karlovy. V této publikaci nacházíme například i údaje o podílu studentů ze zámožných obchodnických rodin (Jan Havránek – Zdeněk Pousta, *Dějiny Univerzity Karlovy IV. (1918–1990)*. Praha 1998, s. 29). Já jsem ve své práci nenalezla klíč k objektivnímu zhodnocení majetkových poměrů jednotlivých studentů a k interpretaci termínu „zámožný“, zvláště v obchodnických rodinách, kde je jmění v neustálém pohybu. Rozdílem ve výsledcích je pravděpodobně odlišný vzorek studentů nebo odlišná metodika.

20 Absolventy lze snadno dohledat online díky digitalizačnímu projektu ÚDAUK. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/>.

na pozadí idealistické generace, formované první světovou válkou, je působivé pozorovat počínání patologické osobnosti, která za účelem získání privilegované identity a parazitování na širší rodině vydrží na lékařské fakultě téměř do čtyřiceti let, aniž by jevila skutečný zájem o studium nebo o pacienty. Zatímco pro některé studenty se znovuzrozená humanita, ve válce tak krutě pošlapaná, stala životním heslem a posláním, pro jiné zůstala stejně prázdná, jako vždy byla. Teprve v této konfrontaci získá revoluční nadšení mládeže méně fádni příchutí.

Při studiu období padesátých až sedmdesátých let 20. století jsem se setkala s velkým problémem: studiu některých pramenů brání zákon o archivnictví a spisové službě a zákon o ochraně osobních údajů. (Praxe se liší v jednotlivých archivech.) Z toho důvodu jsem od většiny členů kohorty získala pouze takové osobní dokumenty, které vznikly do konce čtyřicátých let 20. století. Ani jmenné lékařské adresáře, které by mohly posloužit jako cenný sériový pramen, už po roce 1948 nevycházely. Řada členů kohorty (potažmo generace) se této doby ani nedožila. Neměla jsem tedy v rukou takové množství primárních pramenů – zejména egodokumentů členů kohorty, které by umožnily zpracovat tyto části obdobně zevrubně jako období meziválečné.

Poválečná doba je navíc v historické literatuře relativně málo zpracována, tím méně v historii medicíny, kde ucelená publikace prakticky chybí. O to těžší je zkoumat některá specifická témata jako lékařské odbohy vzhledem k tomu, že ani historie ROH v obecném měřítku dosud nebyla zpracována. Hlavní pramenná základna tohoto tématu je uložena ve státních okresních archivech, v naprosté většině je torzovitá, a hlavně nezpracovaná, tudíž zcela nepřístupná badatelům.

Při studiu memoárů a některých pramenů publikovaných před rokem 1989 jsem také narážela na velký rozdíl mezi skutečnou syrovou realitou a dokumentovanou protorealitou, kdy je nutné zapojovat výklad dobových diskurzů, aby bylo vůbec možné jim adekvátně porozumět. Skvěle to může dokumentovat například publikace týkající se Charty 77.²¹ Ta ukazuje propastný rozdíl mezi diskurzem vedeným ze strany státního aparátu, disentu a šedé zóny – ačkoli všechny tři skupiny popisují tytéž jevy, obsahově se navzájem liší, každá je řadí do jiného kontextu a měří jinými měřítky, používá jiné výrazivo. Vznikají tedy texty, které zdánlivě nemají nic společného, a teprve jejich nahlížení prizmatem souvislosti umožní jejich pochopení a adekvátní interpretaci. Totéž platí o všech

21 Vilém Prečan (ed.), *Charta 77 (1977–1989)*. Scheinfeld – Praha – Bratislava 1990.

dobových pramenech a literatuře, které jsou pod vlivem oficiální propagandy, protože jakýkoli psaný nebo mluvený projev vybočující z úzce vymezeného ideového rámce byl režimem považován za nepřípustný a trestně stíhán.²²

Po roce 1989 zase docházelo k určité selekci publikovaných memoárů, byly v něm více akcentovány protikomunistické tendence a některé jevy účelově dezinterpretovány, není proto lehké hledat kýžený prosopografický průměr.

Koncept identity

Studenti medicíny a lékaři mají naprosto specifickou společenskou roli, která je svázána s jejich identitou. Identita bývá mimo jiné formulována jako úloha, kterou jsme nuceni přijímat vůči ostatním členům společnosti.²³ V tomto smyslu je identita lékaře zcela jedinečná a formuje ji nejen očekávání společnosti, ale i řada aspektů, které souvisejí s profesionalizací. Alteritou (ve smyslu komplementárního protějšku v binárním schématu)²⁴ je pacient. Vztah pacient–lékař se v dějinách významně měnil, ačkoli různým tempem v různých sférách a předěly byly značně neostře: od autoritativního (paternalistického) vztahu, kde je dominantní lékař, otevřená komunikace schází a pacient pasivně přijímá lékařovy pokyny, přes společensky degradovaného lékaře (údržbáře dělnického zdraví), který plní svoji povinnost vůči pacientovi a je mu odpovědný za jeho zdraví (tato fáze je specifická pro náš prostor – po druhé světové válce se zde role lékařů transformovala způsobem, který západní země nepoznaly a přešly spontánně k další fázi),²⁵ k bilaterálnímu „partnerskému“ vztahu, kde je pacient samostatně uvažujícím a rozhodujícím partnerem, lékař mu poskytuje informace a péči (obojí podle vzájemné dohody), přičemž zodpovědnost je rovněž sdílená. Tento závěrečný pacienta respektující přístup je dodnes spíše ideálem než denní praxí.²⁶

22 Text Charty 77, viz Vilém Prečan (ed.), *Charta 77 (1977–1989)*. Scheinfeld – Praha – Bratislava 1990, s. 9–13.

23 Lucie Storchová, *Koncepty a dějiny, proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 237.

24 Tamtéž, s. 241; Non-binární, multidimenzionální pojetí alterity je další možností, viz Gerd Baumann – Andre Gingrich, *Grammars of Identity/Alterity, a Structural Approach*. New York – Oxford 2006.

25 Lucie Dernerová, *Pacient a lékař. Sociálně psychologické a právní problémy*. Brno 2011, s. 28.

26 Iveta Janošťáková, *Právní úprava z oblasti zdravotnictví v novém občanském zákoníku a porovnání se zákonem o zdravotních službách*. České Budějovice 2015.

Do jejich vztahu vstupují i další partneři: zejména regulační orgány státu a subjekt, který zdravotní péči hradí. Na kvalitu dohlížejí také profesní organizace.

Identitu ale nelze zjednodušovat, je jedním z nejkomplicovanějších a nejméně jasných konceptů ve společenských vědách, je pojmána z mnoha hledisek a stále reformulována.

Nejčastěji je definována jako komplexní, uspořádaný a dynamický systém získaných přesvědčení, přístupů a názorů, které daná osoba považuje za pravdivé ohledně své osobní existence,²⁷ případně jako soubor identit, který odráží role, jež daná osoba zastává v sociální struktuře.²⁸ Osobní identita je pak úzce propojena s chováním projevovaným v širším společenském kontextu.²⁹

Jedním z často zmiňovaných hledisek je naše vlastní vnímání naší osobní identity a způsob, jakým nás vnímají ostatní. Tento aspekt má v mé práci velký význam, protože subjektivně vnímaná identita jedinců nebo společenských skupin se ve sledovaném období tak často neměnila, měnily se ale jejich definice ze strany společnosti; původní identita byla reformulována, násilně odebrána a přidělována, úmyslně devalvována a podobně. Tento proces může být samozřejmě přisouzen přirozené dynamice kolektivního vědomí, ale ve studovaném období byl výrazně potencionovaný a akcelerovaný vyššími společensko-politickými změnami.

Členové kohorty pocházeli z nejrůznějších částí Evropy a různých sociálních prostředí, už na své startovní čáře byli silně heterogenní. Ale v době vstupu do kohorty za sebou měli společné, velmi silné formující zážitky: především první světovou válku, která je vytrhla z dětství a jako generaci do jisté míry stmelila, přestože ji prožívali mnoha různými způsoby – někteří v bezpečném, ale hladovém zázemí, jiní v poli, další jako uprchlíci. Všechny tyto prožitky (které u mnoha z nich vyústily v pocity vykořenění) mohly mít zcela zásadní vliv na formování jejich identity a tak připravit podmínky pro příští diferenciaci. Studium je stmelovalo prostřednictvím společných povinností a potíží, časem i místem, dodalo jim příslušnost do pevně vymezené sociální skupiny s početnou alteritou spolužáka. Vzdělání jim dalo podmínky k příštím rozhodování, jak

27 William W. Purkey, *An overview of self-concept theory for counselors*. Ann Arbor 1988.

28 Deborah J. Terry – Michael A. Hogg – Katherine M. White, The theory of planned behaviour: Self-identity, social identity and group norms, *British Journal of Social Psychology*, 38(3), 225–244, 1999.

29 James E. Marcia, Identity in adolescence, in: *Handbook of adolescence psychology*. New York 1980.

a kam se zařadí, případně jestli dají přednost profesní svobodě. Jejich možnosti, kudy se v období profesního startu vydat (a jakou novou identitu přijmout), byly široké. V následujících letech došlo k další silné diferenciaci, způsobené radikálními politickými změnami. Pro oba totalitní režimy byla identita občanů (etnická, politická, profesní i jinak pojatá) zásadní a oba používaly násilně odebrané nebo přidělené identity k manipulaci.

Národní identita

Národní identita je v době vzniku kohorty složitým tématem. V období zásadních změn v uspořádání Evropy a přeměny nadnárodních států v národní a jiné nadnárodní (mezi něž patřilo i Československo) nicméně Evropa nebyla a není zdaleka jediná oblast, která prochází podobnými změnami a jejíž obyvatelstvo má k identitě přinejmenším problematický vztah.³⁰

Národní uvědomění v tomto období pronikalo i mezi některé skupiny populace tradičně vnímané jako religiozní, především židy. Obtížné vymezování identity národní vůči státní je dobře patrné na jugoslávských studentech, kteří se někdy hlásili ke svým národům, jindy ke státnímu celku, který je zastřešoval (Království SHS).

Genderová identita

Gender je velmi komplexním pojmem, zejména pokud akceptujeme jeho pojetí jako kulturního konstruktu závislého na historickém kontextu. Podle něj pohlavnost není determinována biologicky, je to naopak kulturní pohlaví, které předurčuje rozdílné vzorce chování a vnímání, i chápání vlastního těla.³¹

Kohorta je v tomto směru zcela specifická: ženy vstupem na vysokou školu jednoznačně vybočily z tradičního (a ještě nedlouho předtím bezvýhradně praktikovaného) přístupu k univerzitnímu vzdělání, které mělo být určeno mužům, zatímco ony měly mít pouze tolik vzdělání, aby mohly správně vykonávat svoji roli hospodyně, manželky a matky.³²

30 Francis Fukuyama, *Identita: Volání po důstojnosti a politika resentimentu*. Praha 2019.

31 Lucie Storchová, *Koncepty a dějiny, proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 198.

32 Milena Lenderová, *K hříchu i k modlitbě: žena 19. století*. Praha 2016, s. 39.

Zaměřením svého univerzitního studia ale u této role ještě nějakou dobu setrvaly, protože tradiční ženská povolání byla vymezena na činnosti jako vaření, šití a péče o druhé.³³

Pokud jde o vstup žen do akademických kruhů, je třeba mít na paměti, že se nejednalo o rozhodnutí individuální ani kolektivní na straně žen: rakouské univerzity byly státní, a proto rozhodnutí o této možnosti záviselo zcela na postoji vlády a říšské rady.³⁴ A tedy na postoji mužů.

V otevřenosti mužů k otázkám genderu přitom nemůžeme spatřovat pokrokovost názorů: naopak, tyto veličiny byly zjevně zcela nezávislé, jak dokazuje Jan Evangelista Purkyně, který se tolik zasloužil o existenci české univerzity. Když jeho vnučka Růženka zatoužila v roce 1871 stát se doktorkou, stroze její nápad zamítl s odůvodněním, že tou se může stát pouze tehdy, provdá-li se za doktora.³⁵

Vznik a utváření identity lékařky (nikoli lékaře, ale lékařky) tedy nezpůsobily ani tak ženy, jako spíše muži. Jedním z těchto mužů byl Tomáš Garrigue Masaryk. Rovnost mezi muži a ženami vložil jako jeden z cílů nové republiky už do Washingtonské deklarace a tato zásada byla poté vtělena i do Ústavy Československé republiky z roku 1920.³⁶ O rovnoprávnosti se ale ještě rozhodně mluvit nedalo, proto vznikla Ženská národní rada (1923), která se touto otázkou po dlouhou dobu intenzivně zabývala. V její právní komisi pracovala od studentských let Milada Horáková, zakladatelkou rady byla Františka Plamínková, kterou Masaryk silně podporoval, a také díky absenci antagonismu na těchto klíčových pozicích vznikl specifický typ českého feminismu, ve kterém se žena nevynezuje vůči muži. Naopak, jeho koncepce stavěla na svobodě obou, na vzájemné úctě, pomoci a dobrovolně přijatých povinnostech.³⁷ Tyto ideály se zdaleka vždy nepřekrývaly s realitou.

Vzájemná potřebnost a zástupnost musela být silně vnímána zvláště v době, kdy začíná studované období, tedy po první světové válce. Po masovém odlivu mužů na bojiště musely ženy zaujmout jejich role a dostaly tak přirozenou příležitost stereotypy narušit.

³³ Ann Oakley, *Pohlaví, gender a společnost*. Praha 2000, s. 149.

³⁴ Milena Lenderová, *K hříchu i k modlitbě: žena 19. století*. Praha 2016, s. 301; v Rakousku vznikla precizní práce mapující genderovou problematiku na vídeňské univerzitě: Waltraud Heindl – Marina Tichy (ed.), *Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück... Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*. Vienna 1990.

³⁵ Milena Lenderová, *K hříchu i k modlitbě: žena 19. století*. Praha 2016, s. 302.

³⁶ 5. bod Washingtonské deklarace zní: *Ženy budou postaveny politicky, sociálně a kulturně na roveň mužům*. Plné znění deklarace je dostupné na webových stránkách Národního archivu ČR: <https://www.nacr.cz/>.

³⁷ Tamtéž, s. 86.

Totalitní režimy se ale s těmito ideály neslučovaly, Ženská národní rada se navíc podílela na druhém odboji. Po atentátu na Heydricha byla rozpuštěna, Františka Plamínková zastřelena a další členky pronásledovány. V roce 1945 na její činnost navázala Rada československých žen, jejíž předsedkyní se stala Milada Horáková. Komunisté se ale přidrželi nacistického vzoru (jako v mnoha jiných bodech). Po únoru 1948 byla rada opět rozpuštěna a Horáková po zinscenovaném politickém procesu popravena.³⁸

Žena, která stála za nuceným odchodem Horákové a která po ní do rozpuštění Rady československých žen převzala moc, pojala další emancipační úsilí jinak. Nebyl to nikdo jiný než oddaná bojovnice za zájmy komunistické strany, poslankyně a zakládající členka KSČ Anežka Hodiňová-Spurná. Ta se ženské otázce věnovala už v meziválečné době, ale cílem jejich aktivit byla vždy především podpora komunistické strany, podle jejich potřeb pak ženy podporovala, nebo srážela. Přestože postupovala (někdy) i v zájmu žen, její konfrontační pojetí genderu stálo na zcela jiných hodnotách než pojetí Plamínkové a Horákové. Mimo jiné požadovala, aby ženy povinně rodily až pět dětí, přitom ale neustále pracovaly a děti odevzdávaly do péče dětských domovů. Zaměřovala se především na ženy jako pracovnice (a stroje na produkci populace), intelektuální stránka jejich života nebyla předmětem jejího zájmu. Lékařek a jiných intelektuálek se tedy ve větší míře netýkala. Studovanou generaci žen navíc zastihla v době klimakteria, takže své populační experimenty už Hodiňová-Spurná ani teoreticky nevztahovala přímo na ně.³⁹

Generační identita

Studovaná kohorta spadá do mezního období mezi dvěma generacemi, které jsou v angloamerickém prostředí pojmenovány jako Ztracená generace (The Lost Generation) a Největší generace (The Greatest nebo rovněž „GI“ Generation).

Termín The Lost Generation se původně vztahuje k literárnímu dílu Gertrude Steinové (1874–1946), poprvé ho použila s ohledem na své přátele, spisovatele Ernesta Hemingwaye a Francise Scotta Fitzgeralda, kteří prošli první světovou válkou a stejně jako jejich vrstevníci

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Jiří Pernes, *Komunistky s fanatismem v srdci*. Praha 2006, s. 50.

trpěli v poválečném období pocitem izolace a neschopnosti začlenit se do společnosti.⁴⁰ Tato generace dospěla ještě před první světovou válkou nebo v jejím průběhu a právě aktivní válečná zkušenost ji formovala a poznamenala.

Jako GI Generation bývají označovány osoby narozené na začátku 20. století, přibližně v letech 1900–1920. Jejich hlavní charakteristikou je prožitek velké hospodářské krize v roce 1929 a aktivní účast ve druhé světové válce. Tento druhý atribut není možné v našich podmínkách zcela splnit vzhledem ke specifickému postavení Protektorátu Čechy a Morava, přesto byl zážitek druhé světové války pro členy kohorty jedním z nejsilnějších a rozhodnutí tehdy učiněná měla důsledky trvající po desítky let.

O kohortě víceméně platí obě zmíněné charakteristiky. Někteří její členové se aktivně účastnili první světové války jako vojáci armády Ústředních mocností (Emanuel Pták, Josef Janda ad.), jiní se aktivně podíleli na dění ve válce druhé (Jiří Syllaba, Josef Rozsévač-Jan Rys). Zorientovat se ve světě devastovaném první světovou válkou bylo obtížné pro většinu veteránů, ne-li pro všechny, a můžeme se o tom přesvědčit i přímo u studentů, nejen u spisovatelů. Příspěvatel *Almanachu hradčanských koležků* s akronymem „Franta“ nám o tom podal toto svědectví:

Srpen 1919 – Byl to podivný pocit. Po tolika letech nejistot, vybičovaných do největších nemožností, je konec. Uniforma odložena. A stoje bezradný před poloprázdným šatníkem, vytahoval jsem kus po kuse. Zbytky dávných dob. Byly tak nějak cizí, tak divné a tak zašlé. Kdo by si pomyslně, že se s nimi zas setkám? K té bezradnosti připojila se nová. Co nyní? Život, na který za ta léta hrůz tolik jsme se narozpomínali, stál nyní přede mnou. Nebyl malebnou vzpomínkou jako tehdy, ale drsnou skutečností, viděnou zblízka.

A pak přicházeli ti, o něž jsem nejméně stál, ti, kteří bývali udiveni, že jsem opět doma a že mám štěstí, když v intervalech ne kratších jednoho roku jsem se vracíval na krátkou dovolenou. Ti nyní přišli radit, že měl jsem zůstat na vojně dále, že škoda té vojenské hodnosti, když jsem jen studentem. Pochopil jsem dobře, že vítali nás jako nové konkurenty, že příliš přivykli tomu, že se nevrátíme. Je to snad kruté proto, že pravdivé. Děkuji jim nyní aspoň dodatečně. Dodalo to tehdy sil, abych uměl odejít do Prahy s kapsou poloprázdnou.⁴¹

Vidíme tu dva generačně specifické póly – na jednom pólu muže, kteří se vrací z války, obtížně navazují na svou civilní minulost a jejich

40 Klára Vichová, *Gertruda Steinová a ztracená generace*. Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta 2016.

41 Kolektiv autorů, *Almanach hradčanských koležků*. Praha 1929, s. 100–101.

hlavním cílem je najít své dospělé místo v životě, který znali jako děti.⁴² Na druhé straně muži, kteří zůstali v zázemí, využili možností, jež přinesl odliv vrstevníků-konkurentů, a o to více se odcizili těm, kteří se vrátili. Oba tyto typy byly formálně členy „Ztracené generace“, ale plný význam tohoto pojmu se vztahuje na první z nich. Pocit vykořenění a nechtěnosti tyto muže disponoval k odhodlání změnit životní plány, nebo je naopak naplnit navzdory špatným materiálními podmínkám. Opuštěním někdejší pozice v sociální struktuře nastoupili studenti cestu ke vzestupné sociální mobilitě, ale zároveň se vydali do nejistoty a vzdali se tím na několik dalších let ekonomické samostatnosti. Tato investice se nevyplatila zdaleka všem.

Je třeba dodat, že všechny tyto formující válečné zážitky byly daleko intenzivnější u studentů-cizinců, jejichž domovskými zeměmi (a mnohdy doslova jejich domovy) prošla válečná fronta. Tam docházelo k traumatizaci nejen u vojáků, ale i u osob v zázemí, tedy i dívek, zcela srovnatelným způsobem.⁴³

Situace po druhé světové válce byla svým způsobem analogická. I po ní se některým členům naskytly nečekané příležitosti, zatímco jiní z nového uspořádání hledali únik (který našli v ústraní, emigraci nebo sebevraždě). S druhou světovou válkou byly navíc spojeny další specifické zážitky, které členy této generace stigmatizovaly. A nešlo jen o bezprostřední ohrožení jich samotných nebo jejich rodin při odbojových akcích, ale i o svědectví genocidy, mučení nebo poprav.

Generační identita přitom nemá charakter neorganické nálepky, kterou by definovaly osoby mimo její rámec. Sama tato generace si byla už v mládí dobře vědoma své identity, o čemž svědčí například publikace *Almanach studentské kolonie na Letné*. Tam o sobě studenti opakovaně hovoří jako o generaci a už v roce 1931 se silně vymezují vůči studentům,

42 Maladaptace byla běžná, mnohdy ztížená o následky na tělesném zdraví a také o abusus alkoholu, který mnoha vojákům pomohl přežít hrůzy frontových zákopů. Po návratu do klidných podmínek závislost zůstávala, přestože pominuly podmínky, které ji omlouvaly. Vzhledem k tomu, že koncept závislosti ještě nebyl dobře propracovaný a laická veřejnost ho prakticky neznala, býval ethylik považován za člověka neukázněného. Typickou postavu tohoto typu najdeme v Poláčkově románu *Bylo nás pět* – invalidu Zilvara. Zilvar byl válkou poznamenán na těle, což pro něj bylo svým způsobem štěstí, protože jeho postižení mělo na rozdíl od jiných hmatatelný objektivní ráz a muselo být respektováno. Měl alespoň rentu, která mu měla umožnit důstojný život. Ale jeho závislost na alkoholu zůstávala neřešená, Zilvar rentu vždy propil a zůstával závislý na sociálních institucích a svém okolí. Jemu podobných bylo mnoho.

43 Darinka Marjanovič, členka kohorty, přišla v roce 1915 o otce a všechny sourozence, matku údajně na poslední chvíli našli na šibenici a zachránili. Archiv Univerzity Karlovy, fond Lékařská fakulta Univerzity Karlovy, 1556 Personálie – nedokončené studium.

kteří tou dobou přicházejí na vysoké školy, jako zcela jinak smýšlející.⁴⁴ A pokud má v této publikaci danou generaci charakterizovat přívlastek, kterým by se označila, je to buď „převratová“ nebo „popřevratová“, tedy ta, která vstoupila do života po roce 1918, který byl tehdy standardně označován jako převrat.⁴⁵

Přívlastek „převratová“ sám o sobě stojí za pozornost. Má v sobě silnou pozitivní konotaci, vypovídá o pocitu jinakosti, novosti, touze po novém začátku, přeměně světa, který tato generace zažila ve stavu úplné zkázy,⁴⁶ a vztahuje se tím i ke konceptu nového člověka. Snad každá generace se spatřuje odlišnou od té předchozí, ale tato na to měla objektivní právo. Byla uvedena do života dříve, než bylo obvyklé, a v kontrastu se zkázou, jíž byli svědky, chtěli vzít veslo do svých rukou a svět změnit, bořit staré mýty.⁴⁷ Měli k tomu odvahu mimo jiné i proto, že jejich vstup do světa dospělých nesl řadu sociálních inovací, jako je masová koedukace a zrovnoprávnění žen s muži ve vstupu do vysoce kvalifikovaných profesí. Věděli, že to byly ženy – jejich matky a sestry, kdo nastoupil na opuštěná místa po mužích. Tyto a další zážitky otrásly předválečným viděním světa a společenskou hierarchií, kde vládla silná genderová a třídní determinace.⁴⁸

Pro tuto generaci ale v Československu existovalo ještě jedno označení a jeho původcem je shodou okolností jeden ze členů kohorty, Jan Klepetář. Termín „klepetářovská generace“ znamenal svým způsobem totéž, co generace převratová, zde ale byla konotace jednoznačně negativní. Tento termín používali levicově orientovaní členové starších generací v době procesu s Janem Klepetářem a spol., aby vyjádřili svůj odpor nad „zkaženou generací“ reprezentovanou obžalovaným jako nadějným spisovatelem, který psal o lepším světě, ale morálně poklesl a účastnil se loupežné vraždy. Označovali tím členy mladé generace za prospěcháře, kteří používají své umělecké prostředky jen k dosažení ziskových cílů.⁴⁹ Tato generalizace pochopitelně nebyla na místě, a termín klepetářovská

44 Kolektiv autorů, *Almanach studentské kolonie na Letné: 1920–1930*. Praha 1931, s. 70, 122.

45 Tamtéž, s. 48, 53, 122, 124, 289.

46 Tamtéž, s. 12.

47 Tamtéž, s. 74.

48 V době meziválečné to byla tato generace, která žila konceptem nového člověka a cítila se jako posel nového řádu a lepších zítřků, po květnovém povstání a únorovém převratu ale byli její členové paradoxně zařazeni ke starému řádu (nebo spíše neřádu), marginalizováni a vytlačováni z výsluní společnosti, kam pro své zastaralé myšlení nepatřili, ani nebyli podle marx-leninských odborníků schopni transformace. Viz dále.

49 Rozhlasový rozhovor s historikem Dr. Eduardem Burgetem. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/>.

generace proto postrádá věcnou podstatu. Účel jeho existence spočíval v dehonestaci a naplnění politických cílů.

Generační identita je jedna z neměnných, a přestože může dostávat různé vnější nálepky (jako je právě termín klepetářovská generace), obsahově zůstává stejná. Vyjadřuje příslušnost k populační skupině, kterou vytvářejí neovlivnitelné faktory.

Politická identita

Politická identita (nejen ve smyslu členství v politické straně, ale také jako příslušnost k sociální skupině, která má obecně známé politické názory nebo uznává určité hodnoty⁵⁰) byla jedním z klíčů, které mohly vést k úspěšné kariéře, ale mohla také představovat velkou past, zejména pro komunisty. Během první republiky se prosazovali celkem těžko a jejich „salónní komunismus“ býval i terčem posměchu. Za druhé světové války pak byla příslušnost k tomuto hnutí přímo sebevražedná, protože byla v přímém rozporu s nacistickou ideologií, jedinou legální doktrínou své doby. Po osvobození získali komunisté velkou moc, mnozí předváleční členové vycítili svou příležitost a přihlásili se ke své mateřské straně, v níž mohli získat i významnou funkci. Její reálná činnost ale neměla s předválečným „humanistickým“ socialismem/komunismem nic společného, naopak měla všechny rysy totality. V pozdější době byli její pováleční představitelé deklasováni jako „činitelé z období kultu osobnosti“ a stali se ve svém neměnném názoru vlastně disidenty, přestože navenek se politická orientace jejich státního celku také nezměnila. Po sametové revoluci se komunisté stali legitimní opozicí. Všechny tyto změny měly komplexní důsledky, které se promítaly i do lékařské profese.

Politika do života lékařů nejvýrazněji penetrovala v období druhé světové války. Součástí vynucené konformity bylo mimo jiné i postavit se zády ke svým kolegům a přátelům, kteří nebyli nacistům po chuti (což ovšem některým nečinilo potíže).

Na prvním místě byli židé. Jejich perzekuce začala už po nástupu Beranovy vlády na konci roku 1938 a záhy po okupaci Čech a Moravy jim byla za vydatného přičinění ostatních lékařů odňata nejen identita lékaře, ale také snižována jejich lidská důstojnost a popírány jejich potřeby

50 Francis Fukuyama, *Identita: Volání po důstojnosti a politika resentimentu*. Praha 2019.

a práva. Byla jim odebrána identita plnoprávných občanů a násilně přidělena identita podlidí (Untermenschen). Na vrub této nálepky pak byli až do konce druhé světové války persekuováni a vražděni (sama tato identita byla podnětem k represím a později k vyhlazení). Medicína byla spolu s antropologií, historií a dalšími vědními obory zneužita ke vzniku a prosazení násilné ideologie, která tradičním etickým hodnotám odpovídala a medicínu svým způsobem diskreditovala.

Součástí lékařské profese se v tomto období staly dva extrémní identity), které mohli lékaři přijmout (ať už dobrovolně, následkem událostí, na něž neměli vliv, nebo jim mohly být násilně přiděleny):

1. Lékař-odbojář (anebo v širším pojetí lékař-humanista), obětavý ochránce svých pacientů, pomocník a zachránce v nebezpečných situacích (například poskytující podporu osobám povoláním na nucené práce v Říši), provádějící nebezpečnou, ale tolik potřebnou a humanistickou ilegální činnost, o jejichž rizicích se na vlastní kůži přesvědčilo mnoho členů této generace i studované kohorty. Už pouhé udání, že lékař napomáhá osobám, které vykonávají ilegální činnost nebo činnost proti zájmům Říše, mohlo vést k vyšetřování gestapem, které bylo samo o sobě formou trestu a mohlo být fatální nejen pro vyšetřovanou osobu, ale i pro celé její okolí. V kohortě se na tuto stranu postavila například Julie Blochová-Špínavá.
2. Druhý extrém pak představuje medicína kolaborantů a vrahů, která se staví proti nemocnému, nebo se dokonce stává nástrojem krutosti a záminkou k mučení. Pro pozice, kde by mohli takové postoje osvědčit, naštěstí nebyli čeští lékaři dobrými kandidáty – sami byli členy podřadné rasy. Několik českých lékařů se ale s nacisty přece jen zapletlo, například František Teuner (spolutvůrce Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě).

Za války se razantně změnila také vědní politika. Formálně měla spadat do gesce protektorátní vlády, ale do její agendy stále více prosakovala německá administrativně správní struktura, pro niž měla personální hlediska jasnou prioritu, vyšší než odbornost a kompetitivní výkonnost.⁵¹

Je tedy zřejmé, že „šedá zóna“ – formálně konformní skupina lékařů, kteří si uvědomují rizika spojená s politickým režimem, v němž žijí, a vyhýbají se všem situacím, jež by je mohly ohrozit (ať už ze strachu

51 Michal V. Šimůnek, Perzekuce vědců v Protektorátu Čechy a Morava během druhé světové války – úvodní studie, in: Michal V. Šimůnek, Antonín Kostlán (ed.), *Biografický slovník obětí nacistické perzekuce z řad vědecké obce v českých zemích 1939–1945, svazek I (A–K)*. Praha 2019, s. 11–13.

o sebe, o svoji rodinu nebo o osud svých pacientů, o které by neměl kdo pečovat), přes svou početní převahu nemůže všechny tyto skupiny zastoupit a zprostředkovat generační výpověď.

Ale lékař, který vystoupí z konformního nebo alespoň „tíše nesouhlasícího“ průměru, se v tomto období mění buď v sebezničujícího zachránce, čímž je jeho lékařská identita (vnitřní i všeobecně vnímaná) posílena, nebo se vydá na opačnou stranu a kvůli svému krutému přístupu si zachovává pouze formální identitu lékaře, zatímco věcná stránka jeho práce se zcela vymyká všemu, k čemu byl vychován a vzdělán a na co přísahal.

Třídní identita

Protože život této generace zasahuje i do doby poválečné, která byla charakteristická vyhrocením, redefinicí a politizací sociální stratifikace podle marx-leninského vzoru, je nutné zmínit i třídní identitu.

Lékaři byli tradičně řazeni k inteligenci, i když Lipset je podle svého hierarchického modelu řadil spolu s advokáty až do periferní vrstvy.⁵² Lipset hovoří o těch, kdo kulturu tvoří, kdo ji šíří a kdo ji realizují. Ti, kdo ji realizují, jsou tou nejnižší vrstvou inteligence, protože intelektuální náplň své odbornosti pouze převádějí v činy.

Jak správně uvádí Karel Achrer, tato představa vychází z mylné generalizace lékařů jako pracovníků u lůžka pacientů, ale profese lékaře má mnoho rovin, a tedy napříč lékařskou obcí probíhá celá hierarchie inteligence, jak ji Lipset zmiňuje, a mohli bychom dospět ještě k dalším, daleko komplexnějším a výstižnějším modelům. Achrer prokazuje lékařům tu čest, že jejich třídu pojednává jako svébytnou a specifickou, odkazuje se přitom na velké množství dobové literatury, vnímá jako zásadní prvky jejich integritu, solidaritu a kolegiální i vnější vyjádření příslušníka profese (bílý plášť). Hovoří o nich velmi empaticky, a na rozdíl od mnoha svých předchůdců se vymezuje vůči vyhánění lékařů na bramborové brigády. Uznává i jejich neadekvátní platy, na druhou stranu ale vyjadřuje (v roce 1969) poměrně nejistou naději, že snad již lékaři nebudou považováni jen za parazitní složku společnosti.⁵³

52 Seymour Martin Lipset – Reinhard Bendix, *Social Mobility in Industrial Society*. Berkeley 1959.

53 Karel Achrer, *Lékaři jako profesionální skupina inteligence. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university*. Brno 1969.